

Ўзбекистон Халқ таълими вазирлиги

**Андижон вилояти Марҳамат туманидаги
30-умумтаълим мактабининг она тили ва
адабиёт фани ўқитувчиси Кўчканов
Улуғбекнинг**

*Адабиёт фанидан 6-синф
учун дарс шиланмаси*

2016

6-синф Адабиёт 1-соат

Мавзу: Эркин Воҳидовнинг “Ўзбегим” қасидаси

Вақт: 45 дақиқа

Мақсад:

1. Ўқувчилар аруз вазнидаги қасидани ифодали ўқиш кўникмасини эгаллайдилар, оғзаки нутқи ўсади, қасида таҳлили жараёнида билимлари кенгайди, ижодий ва мустақил фикрлаш кўникмалари ривожланади.
2. Ўқувчиларда она–Ватанга муҳаббат, унинг тарихи ва бугунидан фахрланиш, келажагига ишонч туйғулари шаклланади.

Жиҳозлар: Э.Воҳидов портрети, гуруҳлар учун тарқатма топшириқлар, аудио ёки видео магнитофон, Ўзбекитон халқ артисти Ш.Жўраев ижро этган “Ўзбегим” кўшиғининг магнит ёки видео тасмаси.

Дарс жараёни:

1 Ташкилий қисм (3 минут). Ўқитувчи ўқувчилар давоматини аниқлагач, ўтган дарсда Ҳамзанинг “Жонларни жонони Ватан”, “Дардига дармон истамас” шеърлари ўрганилганлигини эслатиб, янги мавзунини эълон қилади.

2. “Ақлий ҳужум” ва ўқитувчининг тушунтириши (5 минут). Ўқитувчи “Эркин Воҳидовни биласизми” саволи билан ўқувчиларга мурожаат қилади. Ўқувчилар шоирнинг телевидениеда ёки радиодаги суҳбатларини, шеър ўқишини кўрган, эшитган, у ҳақидаги фильмларни томоша қилган бўлиши табиий, шундан келиб чиқиб Эркин Воҳидов – Ўзбекистон халқ шоири, Ўзбекистон Қаҳрамони ва бошқа турли жавобларни бериши мумкин.

Ўқитувчи шоирнинг ҳаёти ва ижоди, хусусан, унинг шеърлятида Ватан, халқ тарихи, тақдири тавсифи, она юрт, унинг бой ва шонли тарихи билан фахрланиш туйғуси муҳим ўрин тутиши ҳамда “Ўзбегим” қасидаси ҳақида қисқача тушунтириш беради.

3.Қасидани ўқиш (5 минут). “Ўзбегим” қасидаси аруз вазнидаги шеър бўлганлиги учун, аввало, ўқитувчи 3-4 байтни ифодали қилиб ўқиб, қасидани қандай ўқилишини кўрсатиб беради. Сўнгра раво ва тушунарли қилиб ўқийдиган ўқувчилар томонидан шеър матни ифодали қилиб ўқилади.

4.Гуруҳларда ишлаш (8минут). Ўқитувчи қасида матни билан ишлашдан олдин, қасидада қайд этилган қадимий жой номлари, қадимги туркий ёзувлар, тарихий шахслар, буюк алломалар, жаҳон адабиёти намояндалари, босқинчи кимсалар ҳақида ўқувчиларга кенгроқ билим бериш мақсадида ўқувчиларни 7 та кичик гуруҳларга бўлади. Гуруҳларни шакллантиришда ўқитувчи, албатта, синф ўқувчиларининг билим даражасини, темпераментини, характер ва қобилиятларини ҳисобга олиши лозим. Чунки битта гуруҳга аълочи, ҳозиржавоб, иккинчи гуруҳга паст ўзлаштирувчи, индамас ўқувчилар йиғилиб қолишини олдини олиш гуруҳ ишини самарали бўлишининг гаровидир. Гуруҳлар олдиндан тайёрлаб қўйилган кичик матнлар устида ишлайдилар. Ҳар бир гуруҳдан биттадан ўқувчи чиқиб,

қуйидаги матнлар солинган конвертлардан танлаб оладилар. Гуруҳлар танлаб олинган матнларини ўқиб чиқадилар, мазмунини ўрганадилар, муҳокама қиладилар ва ўзлаштирганларини синфдошларига тушунтириб беришга, яъни тақдимотга тайёрланадилар.

1-конверт.

Қуйида берилган матнни гуруҳда диққат билан ўқиб чиқинг. Абу Раҳон Беруний ҳақидаги маълумотларни ўрганинг, муҳокама қилинг ва ўзлаштирганларингизни синфдошларингизга гапириб беришга тайёрланинг. Гуруҳдаги матннинг мазмунини ҳаётга боғлаган ҳолда биттадан савол тузинг.

Абу Раҳон Беруний

Ўрта асрнинг буюк комусий олими Абу Райҳон Беруний замонасининг катор фанлари: астрономия, физика, математика, геодезия, геология, минералогия, тарих кабиларни чуқур ўрганди. У Хоразмнинг қадимги пойтахти Кот шаҳрида туғилди ва ёшлигиданоқ илм-фанга қизиқиши орта борди. Беруний машҳур олим Абу Наср Мансур ибн Ироқ кўлида таълим олди. У 22 ёшида Хоразмдан чиқиб кетиб, Каспий денгизи соҳилидаги Журжон шаҳрида, сўнг қадимги Рай шаҳрида муҳожирликда яшади ва “Осор ал-боқия” (Қадимги халқлардан қолган ёдгорликлар) асарини ёзди. Бундан ташқари астрономия, нетрология тарихига оид 10дан ортиқ асарлар ёзди. Беруний Хоразмнинг янги ҳукмдори Маҳмун II томонидан Урганчга чақиртирилади ва Маъмун раҳномолигида вужудга келган илмий марказда фаолият кўрсатади.

Хоразм Маҳмуд Ғазнавий томонидан босиб олинган, бошқа олимлар катори Беруний ҳам Ғазна шаҳрига асир қилиб олиб кетилади. Гарчи у асирликда яшасада, кўплаб илмий асарлар яратди.

Беруний ўзидан кейинги авлодларга катта илмий мерос қолдирди. Унинг ўз даври илм-фанининг турли соҳаларига оид 160 дан ортиқ таржималари, турли ҳажмдаги асарлари, ёзишмалари қолганлиги маълум. Олимнинг “Ҳиндистон”, “Хоразмнинг машҳур кишилари”, “Геодезия”, “Мунажжимлик санъатидан бошланғич тушунчалар”, “Минералогия”, “Доривор ўсимликлар ҳақида китоб”, “Астрологияга кириш”, “Астрономия калити”, “Жонни даъволовчи қуёш китоби”, “Кўпайтириш асослари”, “Птолемей “Алмагести”нинг санскритчага таржимаси”, “Фойдали саволлар ва тўғри жавоблар”, “Фарғоний “Элементлар”ига тузатишлар”, “Шеърлар тўплами”, “Ибн Сино билан ёзишмалар” ва бошқа асарлари илмий мерос сифатида илм-фанга катта ҳисса бўлиб қўшилган.

Беруний ижодига Европа ва Шарқ олимлари жуда катта қизиқиш билан қаради ва уни тадқиқ қилди, ўрганди. Унинг ижодига бағишлаб кўплаб халқаро илмий конференциялар ўтказилди. Кўп томли сайланма асарлари ўзбек, рус ва бошқа хорижий тилларда нашр этилди. Ўзбекистонда фан соҳасида эришилган ютуқлар учун Беруний номидаги Давлат мукофоти таъсис этилди.

Кўриниб турибдики, Беруний дунёга машҳур буюк бобокалонимиз, биз улар билан ҳар қанча фахрлансак арзийди.

2-конверт.

Қуйида берилган матнни гуруҳда диққат билан ўқиб чиқинг. Мусо ал-Хоразмий ҳақидаги маълумотларни ўрганинг, муҳокама қилинг ва ўзлаштирганларингизни синфдошларингизга гапириб беришга тайёрланинг. Гуруҳдаги матннинг мазмунини ҳаётга боғлаган ҳолда биттадан савол тузинг.

Мусо ал-Хоразмий

Буюк математик, астроном ва географ Муҳаммад ал-Хоразмий VIII асрнинг охири ва IX асрнинг биринчи ярмида яшаб, ижод қилган. Бу даврда Марказий Осиё араб ҳалифалиги таркибига кирар эди. Хоразмий дунё фанига ғоят катта ҳисса қўшди. У алгебра фанини асосчиси бўлди. “Алгебра” сўзининг ўзи эса унинг “Ал-китоб ал-мухтасар фи ҳисоб ал-жабр ва ал-муқобала” номли рисоласидан олинган. Унинг арифметика рисоласи ҳинд рақамларига асосланган бўлиб, ҳозирги кунда биз фойдаланадиган ўнлик позицион ҳисоблаш системаси ва шу системадаги амалларнинг Европада тарқалишига сабаб бўлди. Олимнинг “ал-Хоразмий” номи эса “алгоритм” шаклида фанда абадий ўрнашиб қолди. Унинг географияга доир асари эса араб тилида ўнлаб географик асарларнинг яратилишига замин яратди. Хоразмийнинг “Зиж”и Европада ҳам, Шарқ мамлакатларида ҳам астрономиянинг ривожланиш йўлини кўрсатиб берди. Лекин, афсуски, фанинг бир неча тармоқларига асос солган ўз даврининг энг буюк математики ва ҳамма даврларнинг ҳам энг буюкларидан бири бўлган бу сиймонинг ҳаёти ҳақида маълумотлар деярли сақланмаган.

Хоразмийнинг 20 дан ортиқ асарларидан фақат 10 таси бизгача етиб келган. Булар “Ал-жабр ва ал-муқобала ҳисоби ҳақида қисқача китоб” – алгебрик асар, “Ҳинд ҳисоби ҳақида китоб” ёки “Қўшиш ва айириш ҳақида китоб” – арифметик асар, “Китоб сурат-ул-арс” – географияга оид асар, “Зиж”, “Астурлоб билан ишлаш ҳақида китоб”, “Астурлоб яшаш ҳақида китоб”, “Астурлоб ёрдамида азимутни аниқлаш ҳақида”, “Китоб ар-руҳома”, “Китоб ат-тахрих”, “Яҳудийларнинг таквими ва байрамларини аниқлаш ҳақида рисола”. Бу асарларининг 4 таси араб тилида, 1 таси Фарғонийнинг асари таркибида, 2 таси лотинча таржимада сақланган ва қолган 3 таси ҳали топилган эмас.

Кўриниб турибдики, Хоразмий дунёга машҳур буюк бобокалонимиз, биз улар билан ҳар қанча фахрлансак арзийди.

3-конверт.

Қуйида берилган матнни гуруҳда диққат билан ўқиб чиқинг. Абу Наср Форобий ҳақидаги маълумотларни ўрганинг, муҳокама қилинг ва ўзлаштирганларингизни синфдошларингизга гапириб беришга тайёрланинг. Гуруҳдаги матннинг мазмунини ҳаётга боғлаган ҳолда биттадан савол тузинг.

Абу Наср Форобий

Форобий унинг таҳаллуси бўлиб тўлиқ номи Абу Наср Муҳаммад ибн Муҳаммад ибн Узлуғ Тарҳон – жаҳон маданиятига катта ҳисса қўшган Марказий Осиёлик машҳур файласуф, қомусий олим. Форобий ўз замонаси илмларнинг барча соҳасини мукаммал билганлиги ва илмлар ривожига катта ҳисса қўшганлиги, юнон фалсафасини шарҳлаб, дунёга кенг танилганлиги туфайли Шарқ мамлакатларида унинг номи улуғланиб, “Ал-Муаллим ас-соний” – “Иккинчи муаллим” (Аристотелдан кейин), “Шарқ Арастузи” деб юритилган.

Форобий туркий қабилалардан бўлган ҳарбий хизматчи оиласида, Сирдарё қирғоғидаги Фороб – Ўтрор деган жойда туғилган. Форобий бошланғич маълумотни она юртида олди. Сўнг Тошкент (Шош), Бухоро, Самарқандда ўқиди. Кейинроқ ўз маълумотини ошириш учун Бағдодга келади. Кейинчалик Дамашқда яшаб, илм билан шуғулланди.

Форобий ўрта аср даври табиий-илмий ва ижтимоий билимларининг қарийб барча соҳаларида 160дан ортиқ асар яратган. Унинг асарларини 2 гуруҳга ажратиш мумкин: 1) юнон файласуфлари, табиатшуносларининг илмий меросини изоҳлаш, тарғиб қилиш ва ўрганишга бағишланган асарлар. 2) фанинг турли соҳаларига оид мавзулардаги асарлар.

Форобий қадимга юнон мутафаккирлари – Платон, Аристотел, Эвклид, Птолемей, Порфрийларнинг асарларига шарҳлар ёзган. Айниқса, Аристотел асарлари (“Метофизика”, “Этика”, “Риторика”, “Софистика” ва б.)ни батафсил изоҳлаб, қийин жойларини тушунтира олган, камчиликларини кўрсатган, айтилиши вақтда бу асарларнинг умумий мазмунини очиб берувчи махсус асарлар яратган. Форобий шарҳлари Ўрта ва Яқин Шарқ илғор мутафаккирларининг дунё қарашини шакллантиришда, уларни Аристотел фикрлари руҳида тарбиялашда муҳим аҳамиятга эга бўлди.

Форобийнинг илмий мероси умуман Ўрта аср Шарқининг маданий-маънавий ҳаётидан, табиий-илмий, ижтимоий-сиёсий масалаларидан жуда бой маълумот беради. Мутафаккир ўз асарларини араб тилида ёзади. Шунингдек у араб ва форс тилларда фалсафий назмдаги шеърлар ҳам ёзган.

Форобий асарлари XII–XIII асрлардаёқ лотин, қадимий яҳудий, форс тилларида, кейинчалик бошқа кўплаб тилларга таржима қилиниб, дунёга кенг тарқалган.

Кўриниб турибдики, Форобий дунёга машҳур буюк бобокалонимиз, биз улар билан ҳар қанча фахрлансак арзийди.

4-конверт.

Қуйида берилган матнни гуруҳда диққат билан ўқиб чиқинг. Бобораҳим Машраб ҳақидаги маълумотларни ўрганинг, муҳокама қилинг ва ўзлаштирганларингизни синфдошларингизга гапириб беришга тайёрланинг. Гуруҳдаги матннинг мазмунини ҳаётга боғлаган ҳолда биттадан савол тузинг.

Бобораҳим Машраб

Бобораҳим Мулла Вали ўғли Машраб ўз ижоди билан ўзбек адабиётида халқчиллик, дунёвийликнинг чуқурлашувида, жаҳолат ва бидъатга қарши кураш ғояларининг кучайишида, шеърят шаклларининг такомиллашувида катта ўрин тутган сўз усталаридан биридир.

Машраб фақат оташзабон ижодкор сифатидагина эмас, балки, адолатсизлик ва зўравонлик, қабоҳат ва жаҳолат билан асло келиша олмайдиган довюрақ шахс сифатида ҳам донг таратган. Халқ тасавбурида у жоҳил амалдорлар устидан кулувчи, ахлоқан тубан кишиларни, мунофиқ дин арбобларини аёвсиз фош қилиб, меҳнаткашлар манфаатини ҳимоя этувчи ботирсўз, тадбиркор курашчи тарзида шаклланган: оддий халқ Машраб тимсолида ўзининг ишончли вакилини, ўз орзу интилишларини баралла айта олувчи оташин сиймони кўрган.

Унинг ижодий мероси “Девони Машраб”, “Девонаи Машраб”, “Эшони Машраб”, “Ҳазрати шоҳ Машраб” номлари остида халқ орасида кўлёзма ва тошбосма шаклида жуда кенг тарқалган.

Бобораҳим Машраб 1640 йилда Наманганда косиб-бўзчи Валибобо оиласида туғилган. 1711 йилда ўша замондаги ҳукмрон табақалар ва жоҳил уламоларга қарши ҳурфикр ғоялари билан кураш йўлида Балхда Қундуз ҳокимининг ҳукми билан осиб ўлдирилган.

Кўриниб турибдики, Машраб дунёга машҳур буюк бобокалонимиз, биз улар билан ҳар қанча фахрлансак арзийди.

5-конверт.

Қуйида берилган матнни гуруҳда диққат билан ўқиб чиқинг. Мирзо Улуғбек ҳақидаги маълумотларни ўрганинг, муҳокама қилинг ва ўзлаштирганларингизни синфдошларингизга гапириб беришга тайёрланинг. Гуруҳдаги матннинг мазмунини ҳаётга боғлаган ҳолда биттадан савол тузинг.

Мирзо Улуғбек

Улуғбек 1394 йилнинг март ойида Эроннинг ғарбидаги Султония шаҳрида, бобоси Амир Темурнинг ҳарбий юриши пайтида туғилди. У Шоҳрух Мирзонинг тўнғич ўғли бўлиб, унга Муҳаммад Тарағай исми берилган, лекин болалигидаёқ у Улуғбек деб атала бошлаб, бу исм кейинчалик унинг асосий исми бўлиб қолди. Амир Темур вафотидан кейин кенжа ўғли Шоҳрух Мирзо тахтга ўттирди ва Ҳиротни пойтахт қилиб белгилади. Мовароуннаҳр пойтахти Самарқандни ўғли Улуғбекка топширди. Улуғбек 17 ёшида ҳоким бўлди, лекин у бобоси сингари ҳарбий юришларга эмас, илм-фанга қизиқди. Шоҳ сифатида 40 йилдан ортиқроқ мамлакатни адолат билан бошқарди. Олим сифатида расадхона қурдирди, астрономик кузатишлар олиб борди.

Улуғбек илмий меросининг энг асосийси, маълум ва машҳури унинг “Зиж”и бўлиб, бу асар “Зиж Улуғбек”, “Зиж жадиди Гурагоний” деб ҳам аталади. “Зиж”дан ташқари унинг қаламига мансуб математик асари “Бир даража синусини аниқлаш ҳақида рисола”, астраномияга оид “Рисолаи Улуғбек” (ягона нусхаси Ҳиндистонда, Алигарх университети кутубхонасида

сақланади) ва тарихга доир “Тарихи арбаҳ улус” (“Тўрт улус тарихи”) асаридир.

Улуғбек “Зиж”и ўз таркибига кўра икки қисмдан: кенг муқаддима ва 1018 собита юлдузининг ўрни ва ҳолати аниқлаб берилган жадваллардан иборат бўлиб, муқаддиманинг ўзи мустақил тўрт қисмни ташкил қилади.

Улуғбек “Зиж”и ўрта асрлардаги энг мукамал астрономик асар бўлиб, тезда замондошларининг диққатини ўзига жалб этди. Улуғбек вафотидан сўнг унинг шогирди Али Қушчи 1473 йилда Истамбулга бориб, у ерда расадхона қуради. Шу тариқа Улуғбек “Зиж”и Туркияга тарқалади ва у орқали Европа мамлакатларига етиб боради. Кўплаб хорижий тилларга таржима қилинади ва астрономия илмининг ривожланишига муносиб улуш бўлиб қўшилади.

Кўриниб турибдики, Улуғбек дунёга машҳур буюк бобокалонимиз, биз улар билан ҳар қанча фахрлансак арзийди.

6-конверт.

Куйида берилган матнни гуруҳда диққат билан ўқиб чиқинг. Жорж Гордон Ноэль Байрон ҳақидаги маълумотларни ўрганинг, муҳокама қилинг ва ўзлаштирганларингизни синфдошларингизга гапириб беришга тайёрланинг. Гуруҳдаги матннинг мазмунини ҳаётга боғлаган ҳолда биттадан савол тузинг.

Жорж Гордон Ноэль Байрон (1788-1824 й)

Жорж Гордон Ноэль Байрон – инглиз романтизм адабиётининг забардаст вакиллари билан биридир. Буюк шоир асарларида замонасидаги миллий озодлик ҳаракатини (Испания, Албания, Италия, Греция), ирланд халқининг Англия зулмига қарши олиб борган курашларини, саноат пролетариати бўлган луддитларнинг дастлабки чиқишларини ифодалади.

Байрон 1788 йили аристократ оиласида туғилади. Бўлажак шоирнинг ёшлик йиллари Шотландияда ўтади. Байрон 14 ёшга тўлганида лорд унвонини олади. Ҳамда Ньютон қалъасининг меросхўри бўлади. Мактабда Байрон антик дунё адабиёти, инглиз адабиёти ҳамда қадимги тилларни ўрганади. Мактабни тугатгач, у Кембриж университетига ўқиди.

Буюк шоир ўзидан катта адабий мерос қолдирди. Унинг “Шарқ дostonлари” тўплами, “Гяур”, “Абидос келинчаги”, “Корсар”, “Лара”, “Коринф қамали”, “Паризина” романтик поэмалари, “Яҳудий мелодиялари” номли тўплам, “Манфред”, “Осмон ва ер”, “Каин” номли фалсафий драматик асарлар ва Байрон ижодининг чўққиси ҳисобланган “Дон Жуан” романи шулар жумласидан.

Жаҳон адабиётининг забардаст сиймоларидан бири бўлган Байроннинг асарлари дунёнинг деярли барча тилларига таржима қилинган. Ўзбек тилига унинг шеърларини Ҳ.Олимжон, М.Шаҳзода, Шкурулло, Ж.Жабборов, Муҳаммад Али, Рауф Парфи каби шоирлар таржима қилган.

Кўриниб турибдики, Байрон дунёга машҳур буюк ижодкор шахс.

7-конверт.

Қуйида берилган матнни гуруҳда диққат билан ўқиб чиқинг. Чингизхон ва Боту ҳақидаги маълумотларни ўрганинг, муҳокама қилинг ва ўзлаштирганларингизни синфдошларингизга гапириб беришга тайёрланинг. Гуруҳдаги матннинг мазмунини ҳаётга боғлаган ҳолда биттадан савол тузинг.

Чингизхон ва Боту

XII асрда ҳозирги Монголия, Манжурия ва Шарқий Сибирнинг жанубий қисмида мўғулларнинг кўп сонли қабилалари яшаган. Чингизхон XII аср бошларида Амур дарёсининг юқори қисмлари билан Хитойнинг шимолий чегараси ўртасидаги территорияда яшаган мўғул қабиласининг хонларидан бири бўлиб, унинг асл исми Тимучин бўлган. У мўғулларнинг турли қабилаларини ва кўп сонли татарларни бирлаштиришга муваффақ бўлган. 1206 йилда Онон дарёси водийсида тўпланган қурилтойда Тимучин улуғ хон деб эълон қилинди ва у Чингизхон деб атала бошлади.

Чингизхон жанубий Сибирда яшаган кўпгина халқларни ўзига бўй сундирди. Ўрта Осиёда истилочилик ишларини бошлади. Хоразм давлати, Шарқий Эрон, Бухоро, Афғонистон давлатларини ва Шимолий Хитойни босиб олди. У истило қилган мамлакатларни ва улардаги шаҳарларни ғоят шафқатсизлик билан вайрон қилди. Чингизхонга қаршилик кўрсатмоқчи бўлган аҳолини аёвсиз қириб ташлади. Моҳир ҳунармандларни қулларга айлантирди. Енгилган мамлакатларнинг барча молу-мулкини талади, ўзига ўлжа қилиб олди, халқини эса қулларга айлантирди.

1227 йилда Чингизхон Муғул давлатини ўзининг 4 та ўғли ўртасида тақсимлади. Улуғ хон унвонини, асл Мўғулистонни ва Шимолий Хитойни унинг 3 ўғли Угадай олди. Чиғатой номли 2 ўғли Амударёнинг шарқидаги Ўрта Осиё ерларини олди. Ўрта Осиёнинг ғарбий қисми шу жумладан Шарқий Эрон ва Шимолий Хиндистон Чингизхоннинг 4 ўғли Тўлуйга тегди. Чингизхоннинг катта ўғли Жўжи мамлакатлар тақсимоти вақтида қазо қилган эди. Жўжининг ўғли Ботухонга Иртиш дарёсидан тортиб Урал тоғларигача чўзилиб кетган Ғарбий Сибирь ва шимолдан Касбий ва Орол денгизларига туташган территория, шу жумладан, Жанубий Урал тоғи этаклари берилди.

Чингизхоннинг ворислари бўлган ўғиллари унинг босқинчилик урушларини давом эттирди. Улар ҳам Ўрта Осиёни даҳшатли вайронага ва харобазорга айлантирди. Юз минглаб кишилар ҳалок бўлди. Гуллаб-яшнаб турган шаҳарлар вайронага айланди, аҳоли ўрмон ва тоғ-тошларга қочиб жон сақлади. Чингизхон барпо қилган Мўғулистон империяси XIII аср охирларида емирила бошлади ва бир-бирига мутлақо боғланмаган бир неча мустақил давлатларга бўлиниб кетди. XIV асрда Ўрта Осиёда икки дарё Амударё билан Сирдарё оралиғида маркази Самарқанд шаҳри бўлган Мовароуннаҳр давлати ажралиб чиқди. Мўғул империясининг емирилишида ва Мовароуннаҳр давлатини мустаҳкамланиши, гуллаб-яшнашида буюк бобокалонимиз Амир Темурнинг беқиёс ўрни бор.

Кўриниб турибдики, Чингизхон ва Ботухон инсоният бошига мислсиз кулфатлар солган боқинчи кимсалардир.

5. Видео ёки аудио магнитофон ёрдамида “Ўзбегим” кўшиғини тинглаш (5 минут).

Дарснинг бу босқичида ўқитувчи ўқувчиларда зериктиш ёки толиқтиш пайдо бўлишини олдини олиш ва гуруҳларда ўрганилган матнларда таъкидланган шахсларнинг номини шоир нима мақсадда тилга олганлигини теранроқ англаш, гуруҳ иши тақдиротининг самарали бўлишини назарда тутади ва кўшиқ орқали ўқувчиларда миллий ғурур куртакларини жонлантиради.

6. Янги гуруҳлар ташкил этиш ва унда ишлаш. (13 минут) Янги гуруҳ аъзоларининг ҳар бири гуруҳ ичида навбати билан мустақил берилган матнлари билан ахборот алмашадилар, яъни бир-бирларига сўзлаб берадилар, матнни ўзлаштириб олишларига эришадилар. Берилган маълумотларни ўзлаштирилганлик даражасини аниқлаш учун гуруҳ ичида ички назорат ўтказилади, яъни гуруҳ аъзолари бир-бирлари билан савол-жавоб қиладилар. Сўнгра янги гуруҳ аъзолари дастлабки ҳолатдаги гуруҳларига қайтадилар.

7. Мавзуни яқунлаш (5 минут). Ўқитувчи гуруҳларнинг фикр-мулоҳазаларини янада тўлдиради ва бойитади. Жумладан, ҳозирги кунда Самарқандда сақланиб қолган, очиқ музей сифатида зиёратгоҳга айлантирилган Афросиёб шахрининг харобалари, туркийларнинг қадимий руник ёзуви бўлган Ўрхун хати ва унда ёзилган тошбитиклар Ўрхун-Энасой ёзма ёдгорликлари ҳақидаги маълумотларни, шоир нима учун қасидада буларни қаламга олганлигини изоҳлаб, мавзуни яқунлайди.

Уйга вазифа. “Ўзбегим” қасидасидан парча ёд олиш.

Кенгайтириш. Дарсдан ташқари бўш пайтларида ўқувчилар “Ўзбегим” қасидасини ёд олиб оғзаки нутқини бойитадилар, ифодали ўқиш кўникмаларини ривожлантириб, билимларини кенгайтирадилар.

Изоҳ. Ўқитувчи вақтдан унумли фойдаланиш мақсадида гуруҳларга топшириқ сифатида бериладиган матнларни оқ қоғозларга олдиндан ёзиб тайёрлаб қўяди.

Баҳолаш. Ўқувчиларнинг ифодали ўқиш, гуруҳларда ишлашдаги фаоллиги, эркин ва мустақил, ижодий фикрлаши кузатилади ва баҳоланади.

Ўзлаштириш самарадолигини аниқлаш учун кичик тестлар

1. Э. Воҳидов қаламига мансуб комедия берилган қаторни белгиланг.

А. “Келинлар кўзғолони”.

В. “Олтин девор”.

С. “Темир хотин”

Д. “Оғрик тишлар”

2. “алгоритм” сўзи қайси олим номидан олинган?

А. Мирзо Улуғбек

- В. Абу Наср Форобий
С. ал-Хоразмий
- Д. Абу Раҳон Беруний
3. “Шарқ Арастуи” деган номга ким сазовар бўлган?
 А. Мирзо Улуғбек
В. Абу Наср Форобий
 С. ал-Хоразмий
 Д. Абу Раҳон Беруний
4. “Зиж” китобида нечта юлдуз ҳолати ўрганилган.
А. 1018 та
 В. 1101 та
 С. 1019 та
 Д. 1017 та
5. “Ўзбегим” шеърида қандай туйғу ифодаланган?
 А. Ўзбекларнинг фақат ўтмиши.
 В. Ўзбекларнинг фақат келажаги
 С. Ёш авлоднинг бахтиёрлиги
Д. Ёш авлоднинг фахр туйғулари

Тест жавоблари

1	2	3	4	5
В	С	В	А	Д

2-соат

Мавзу: Эркин Воҳидовнинг “Ўзбегим” қасидаси

Вақт: 45 дақиқа

Мақсад:

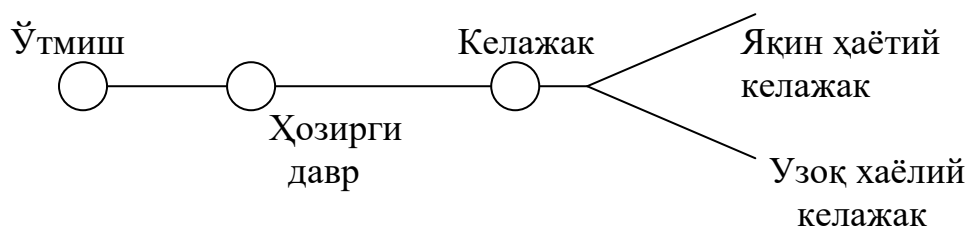
1. Ўқувчилар аруз вазнидаги қасидани ифодали ўқиш кўникмасини мустаҳкамлайдилар, оғзаки нутқи ўсади, матн яратиш жараёнида билимлари кенгаяди, ижодий ва мустақил фикрлаш кўникмалари ривожланади.

2. Ўқувчиларда она–Ватанга муҳаббат, унинг тарихи ва бугунидан фахрланиш, келажагига ишонч туйғулари мустаҳкамланади.

Жиҳозлар: Э. Воҳидов портрети, “Ҳаёт чизиғи” тасвирланган плакат, гуруҳлар учун 5та конвертда топшириқлар, 5та ватман қоғоз, скотч, қайчи, турли рангдаги маркерлар.

Дарсинг бориши:

1. “Ҳаёт чизиғи” машқини бажарилиши ҳақида тушунтириш. (5 минут). Ватман қоғозга туширилган “Ҳаёт чизиғи” тасвири доскага илиб қўйилади.



Ўқитувчи томонидан “Ҳаёт чизиғи” машқининг нима эканлиги ва унинг бажариш услуби ўқувчиларга тушунтирилади. Жумладан, “Ҳаёт чизиғи” машқи бирор мамлакат, нарсa ёки воқеа- ҳодисанинг ўтмиши, ҳозирги даври, келажаги ҳақида билган ва тасаввур қилган фантазияларини турли усулларда, яъни ёзиш, расм чизиш, тасвирлаш ва фотолар орқали бошқаларга етказиб бериш, тушунтириш ва у ҳақида қай даражада билим ва тасаввурга, хаёлий фантазияга эга эканлигини намоиш этишдир. Шу ўринда келажак ҳақида фикр юритилганда яқин ҳаётӣ ва узоқ хаёлий келажак назарда тутилади.

2. Гуруҳларда ишлаш. (10 минут)

Синф ўқувчилари 5та гуруҳга бўлинади. Гуруҳларга ватман қоғозлар, рангли маркерлар тарқатилади. Гуруҳлар Ўзбекистоннинг ўтмишини, ҳозирги даврини, яқин ҳаётӣ келажагини, узоқ хаёлий келажагини қандай тасаввур қилишини тасвирлайди. Гуруҳлар топшириқни хоҳласалар сўзлар ёрдамида матн яратиб, хоҳласалар расмлар орқали тасвирлаб бажаришлари мумкинлиги тушунтирилади. Гуруҳлар учун топшириқларни олдиндан конвертларда тайёрлаб қўйилади. Ҳар бир гуруҳ аъзолари томонидан гуруҳдаги матннинг мазмунини ҳаётга боғлаган ҳолда биттадан савол тузилади.

3.Ифодали ўқиш машқи.(10минут) Бу босқичда гуруҳларда ишлаб толиққан ўқувчиларни бир оз бўлсада дам олдириш мақсадида Э.Воҳидовнинг “Ўзбегим” қасидасини ёд олган ўқувчилар ўртасида “Ифодали ўқиш” танлови ўтказилади.

4. Янги гуруҳлар ташкил этиш ва унда ишлаш. (7 минут)

Янги гуруҳ аъзоларининг ҳар бири гуруҳ ичида навбати билан мустақил яратган матнлари билан ахборот алмашадилар, яъни бир-бирларига сўзлаб берадилар, матнни ўзлаштириб олишларига эришадилар.Берилган маълумотларни ўзлаштирилганлик даражасини аниқлаш учун гуруҳ ичида ички назорат ўтказилади, яъни гуруҳ аъзолари бир-бирлари билан савол-жавоб қиладилар.Сўнгра янги гуруҳ аъзолари дастлабки ҳолатдаги гуруҳларига қайтадилар.

5.Ўқитувчининг қисқа тушунтириши. (6 минут)

Қасида – машҳур тарихий шахслар ва воқеаларни мадҳ этувчи тантанавор услубдаги шеър. Қасида худди ғазалдек қофияланади.Ўзбек мумтоз шеърлятида турли ҳукмдорлар, йирик тарихий воқеалар, табиат гўзалликлари, ҳатто ижодкорларнинг ўзи тўғрисида қасидалар битилган.XV асрда яшаб ижод этган машҳур шоир Саккокий улуғ мунажжим олим ва ҳукмдор Мирзо Улуғбекни шарафлаб тўртта қасида ёзган. Алишер Навоий

эса дўсти ва мамлакат подшоҳи Ҳусайн Бойқарога бағишлаб “Ҳилолия” қасидасини яратган.

Замонавий ўзбек адабиётида М.Шайхзоданинг “Тошкентнома”, Э.Воҳидовнинг “Ўзбегим”, А.Ориповнинг “Ўзбекистон” каби қасидалари яратилди. Э.Воҳидовнинг “Ўзбегим” қасидасини халқимиз шаъни ва шавкатига бадий сўздан тикланган мустаҳкам обида деб баҳоласак, асло муболага бўлмайди.

Муҳокама.(7минут)

- 1.Қасидани ифодали ўқий олишга эришишда нималарда қийналдингиз?
- 2.Гуруҳ ишига сиз қандай ҳисса қўшдингиз?
- 3.Қайси гуруҳ фаолияти сизга маъқул тушди? Нима учун?
- 4.Ер юзи халқларининг келажagini сиз қандай тасаввур этасиз?
- 5.“Ўзбегим” қасидасини ўқиш орқали нималарни билиб олдингиз?

Изоҳ. Ўқитувчи вақтдан унумли фойдаланиш мақсадида ватман қоғозга “Ҳаёт чизиғи” машқи тасвирини чизиб, гуруҳлар учун топшириқларни олдиндан конвертларда тайёрлаб қўяди.

Баҳолаш. Ўқувчиларнинг ифодали ўқиш, машқни бажариш, тақдирот жараёнидаги, муҳокамада иштироки, мустақил ва ижодий фикрлаши кузатилади ва баҳоланади.

Ўзлаштириш самарадолигини аниқлаш учун кичик тестлар

1.Қасидага тўғри берилган таърифни топинг?

- А.Халқ фикрининг қаймоғи.
- В.Ҳукмдорларга атаб ёзилган шеър.
- С. Машҳур тарихий шахслар ва воқеаларни мадҳ этувчи тантанавор услубдаги шеър.
- Д. Мирзо Улуғбекни шарафлаб ёзилган шеър.

2.Мумтоз адабиётда қасида ёзган ижодкорларни белгиланг?

- А. Заҳриддин Муҳаммад Бобур.
- В. Алишер Навоий.
- С. Саккокий.
- Д. В ва С жавоб тўғри.

3. Замонавий ўзбек адабиётида кимлар қасида яратди.

- А. М.Шайхзода
- В. А. Орипов.
- С. Э. Воҳидов
- Д. Барча жавоблар тўғри.

4. Э.Воҳидов дostonлари берилган қаторни белгиланг.

- А. “Истанбул фожиаси”, “Рухлар исёни”, “Палаткада ёзилган дoston”.
- В. “Истанбул фожиаси”, “Донишқишлоқ латифалари”.
- С. “Олтин девор”, “Палаткада ёзилган дoston”, “Истанбул фожиаси”.

Д. “Рухлар исёни”, “Тонг нафаси”, “Олтин девор”.

Тест жавоблари

1	2	3	4
С	Д	Д	А

6-синф Адабиёт фанидан Эркин Воҳидовнинг “Ўзбегим” қасидаси мавзуси бўйича ўтказиладиган дарснинг олдиндан лойиҳалаштирилган техннологик харитаси

Мавзу	“Ўзбегим” қасидаси
Мақсад, вазифалар	<p>Мақсад: Ўқувчилар аруз вазнидаги қасидани ифодали ўқиш кўникмасини эгаллайдилар, оғзаки нутқи ўсади, қасида таҳлили жараёнида билимлари кенгайди, ижодий ва мустақил фикрлаш кўникмалари ривожланади;</p> <p>- ўқувчиларда она–Ватанга муҳаббат, унинг тарихи ва бугунидан фахрланиш, келажагига ишонч туйғулари шаклланади.</p> <p>Вазифалар: Ўқувчиларда мавзуга нисбатан қизиқиш уйғотилади, улар мавзу асосида керакли билим ва кўникмаларга эга бўладилар.</p> <p>Ўқувчилар қасиданинг мазмун-моҳиятини ўзлаштирадилар. Мавзуга оид тарқатилган топшириқларни гуруҳ ҳолатида ўрганиб, ўзлаштиришга эришадилар. Ўқувчиларнинг суҳбат-муҳокама орқали янги мавзунини қай даражада ўзлаштирилганлиги назорат қилинади, уларнинг билими баҳоланади.</p>
Ўқув жараёнининг мазмуни	<p>Қасиданинг мазмун-моҳияти, тарбиявий аҳамияти, лирик қаҳрамоннинг руҳий ҳолати, қасидада яққол кўзга ташланадиган миллий ғурур туйғулари, қасидада тасвирланган давр, ўтмиш ва бугун, келажак орзулари, буюк мутафаккирлар, саркардалар, халқ қаҳрамонлари, совуқ урушнинг оқибатлари, юрт тинчлиги, унинг фаровонлиги буюк неъмат эканлиги.</p>
Ўқув жараёнини амалга ошириш технологияси	<p>Услуб: Оғзаки баён қилиш, “Бумеранг” технологияси.</p> <p>Шакл: Суҳбат-муҳокама, жамоа ва кичик гуруҳларда ишлаш.</p> <p>Восита: АКТ, матн, тарқатма материаллар, савол ва топшириқлар.</p> <p>Усул: Тайёр ёзма материаллар асосида.</p> <p>Назорат: Оғзаки назорат, савол-жавоблар, муҳокама, кузатиш, ўз-ўзини назорат қилиш.</p> <p>Баҳолаш: Рағбатлантириш, 5 балли тизим асосида баҳолаш.</p>
Қўйиладиган	Ўқитувчи:

<p>натижалар</p>	<p>Мавзу қисқа вақт ичида барча ўқувчилар томонидан ўзлаштирилади. Ўқувчиларнинг фаоллиги ошади. Ўқувчиларда дарсга нисбатан қизиқиш уйғонади. Бир машғулот жараёнида барча ўқувчилар баҳоланади. Ўқувчилар оғзаки ва ёзма ахборотларни мустақил ўрганиш, уни хотирада сақлаш, бошқаларга етказиш, савол бериш ва саволларга жавоб беришга ўргатилади. Матн яратиш, ўз билган ва тасаввур қилганларини ёзма ва оғзаки баён қила олиш кўникмаси ҳосил қилинади.</p> <p>Ўқувчи:</p> <p>Ифодали ўқиш кўникмаси шаклланади. Янги билимларни эгаллайди. Якка ва гуруҳ бўлиб ишлаш малакасига эга бўлади. Оғзаки ва ёзма нутқи ривожланади. Эслаб қолиш қобилияти (хотираси) мустаҳкамланади. Ўз-ўзини назорат қилиш, ижодий ва танқидий фикрлаш кўникмаси шаклланади. Юрт тинчлиги, унинг фаровонлиги буюк неъмат эканлигини англаб етадилар. Ўз халқи ва юрти билан фахрланиш ҳисси шаклланади. Қисқа вақт ичида кўп маълумотга эга бўлади. Жараёни баҳолай олади ва муносабат билдиради.</p>
<p>Келгуси режалар (таҳлил, ўзгаришлар)</p>	<p>Ўқитувчи:</p> <p>Янги педагогик технологияларни ўзлаштиради ва дарсда татбиқ этиб, такомиллаштиришга эришади. Ўз устида ишлайди. Мавзунини ҳаётини воқеалар билан боғлайди ва солиштиради. Педагогик билим ва касбий маҳорати ошади.</p> <p>Ўқувчи:</p> <p>Матн билан мустақил ишлашни ўрганади. Ўз фикрини раво баён қила олади. Шу мавзу асосида кўшимча материаллар топади, уларни ўрганади. Танқидий фикрлаш тафаккури ўсади. Ўз фикри ва гуруҳ фикрини таҳлил қилиб, муносабат билдириш, бир ечимга келиш малакасини ҳосил қилади.</p>

“Бумеранг” технологияси

Технологиянинг тавсифи. Ушбу технология ўқувчиларни дарс жараёнида, дарсдан ташқарида турли адабиётлар, матнлар билан ишлаш, ўрганилган материални ёдида сақлаб қолиш, сўзлаб бериш, фикрини эркин ҳолда баён эта олиш, қисқа вақт ичида кўп маълумотга эга бўлиш ҳамда дарс мобайнида ўқитувчи томонидан барча ўқувчиларни баҳолай олишга қаратилган.

Технологиянинг мақсади. Ўқув жараёни мобайнида тарқатилган материалларни ўқувчилар томонидан якка ва гуруҳда ўзлаштириб олишлари ҳамда суҳбат-муҳокама ва турли саволлар орқали тарқатма материаллардаги матнлар қай даражада ўзлаштирилганлигини назорат қилиш ва баҳолаш. Ўқув жараёни мобайнида ҳар бир ўқувчи томонидан ўз баҳо (балл)ларини эгаллашга имконият яратиш.

Технологиянинг қўлланиши. Амалий машғулотлар, семинар ёки лаборатория машғулотлари ҳамда суҳбат- мунозара (муҳокама) шаклидаги дарсларда яқка тартибда, кичик гуруҳ ва жамоа шаклида фойдаланилиши мумкин.

Машғулотда фойдаланиладиган воситалар. Ўқувчилар дарс жараёнида мустақил ўқишлари, ўрганишлари ва ўзлаштириб олишлари учун мўлжалланган тарқатма материаллар (ўтилган ёки янги мавзу бўйича қисқа матнлар, суратлар, маълумотлар).

Машғулот ўтказиш тартиби. Ушбу технология бир неча босқичда ўтказилади.

- ўқувчилар кичик гуруҳларга ажратилади;
- ўқувчилар дарснинг мақсади ва тартиби билан таништирилади;
- ўқувчиларга мустақил ўрганиш учун мавзу бўйича матнлар тарқатилади;
- берилган матнлар ўқувчилар томонидан мустақил ўрганилади;
- ҳар бир гуруҳ аъзоларидан янги гуруҳ ташкил этилади;
- янги гуруҳ аъзоларининг ҳар бири гуруҳ ичида навбати билан мустақил ўрганган матнлари билан ахборот алмашадилар, яъни бир-бирларига сўзлаб берадилар, матнни ўзлаштириб олишларига эришадилар;
- берилган маълумотларни ўзлаштирилганлик даражасини аниқлаш учун гуруҳ ичида ички назорат ўтказилади, яъни гуруҳ аъзолари бир-бирлари билан савол-жавоб қиладилар;
- янги гуруҳ аъзолари дастлабки ҳолатдаги гуруҳларига қайтадилар;
- дарснинг қолган жараёнида ўқувчилар билимларини баҳолаш ёки тўплаган балларини ҳисоблаб бориш учун ҳар бир гуруҳда “гуруҳ ҳисобчиси” тайинланади;
- ўқувчилар томонидан барча матнлар қай даражада ўзлаштирилганлигини аниқлаш мақсадида ўқитувчи (ёки оппонент гуруҳ) ўқувчиларга саволлар билан мурожаат этадилар, оғзаки сўров ўтказадилар;
- саволларга берилган жавоблар асосида гуруҳларни тўплаган умумий баллари аниқланади;
- ҳар бир гуруҳ аъзоси томонидан гуруҳдаги матннинг мазмунини ҳаётга боғлаган ҳолда биттадан савол тузилади;
- гуруҳлар томонидан тайёрланган саволлар орқали савол-жавоб ташкил этилади (“гуруҳ ҳисобчилари” берилган жавоблар бўйича балларни ҳисоблаб борадилар);
- гуруҳ аъзолари томонидан тўпланган умумий баллар йиғиндиси аниқланади;
- гуруҳлар тўплаган умумий баллар гуруҳ аъзолари ўртасида тенг тақсимланади;
- дарсни яқунлаш, уйга вазифа бериш.

